

T

της ΜΑΡΙΑΣ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ
δόκιμης ερευνήτριας ΙΒΕ/ΕΙΕ

τον 7ο αιώνα οι αμφίρροπες τάσεις ανάμεσα στη συγκλητική αριστοκρατία, την ισχυρή εκκλησιαστική διοίκηση και το στρατό εμφανίζονται, στις πηγές κυρίως, μέσα από τις συγκρούσεις τους με την κεντρική εξουσία. Αιχμή των κοινωνικών συγκρούσεων αποτέλεσε η φιλία της συγκλητικής τάξης της Κωνσταντινούπολης με την πρεσβυτέρα Ρώμη, η οποία ήταν πάντοτε ακατάλυτη, και τον 7ο αιώνα είχε κοινό την προσήλωση στην Ορθοδοξία της Χαλκηδόνας. Ο πιο δυναμικός υπερασπιστής αυτής της Ορθοδοξίας, ο **Μάξιμος ο Ομολογητής**, διεκήρυσσε ότι η πίστη του ήταν ρωμαϊκή ενώ η γλώσσα του ελληνική (*Relatio Motionis*, PG 90, στήλ. 128), τονίζοντας έτσι ότι ο μόνος εγγυητής της δογματικής καθαρότητας ήταν η Ρώμη. Η ελληνική γλώσσα διασφάλιζε από την άλλη πλευρά τις ορθές διατυπώσεις των λεπτών διακρίσεων της χαλκηδόνιας δογματικής και την προστάτευε από τη δυσπιστία, η οποία υπήρχε ανάμεσα στη λατινόφωνη Δυτική Εκκλησία και τις ελληνόφωνες μοναστικές κοινότητες της Ανατολής. Η σημασία του καθορισμού του δόγματος είχε δημιουργήσει τόσες κρίσεις, ώστε ο **Αναστάσιος ο Σιναΐτης** να αποδώσει τις συγχύσεις στα τέλη του 7ου αιώνα στην αδυναμία της γλώσσας των *Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων καὶ Δυτικῶν* να διασείλει *τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν ἐκ τῆς ὑποστάσεως*. Αυτές οι εκλεπτυσμένες δογματικές διατυπώσεις σχετικά με το πρόσωπο του Χριστού είχαν διχάσει τη βυζαντινή κοινωνία και από την άλλη πλευρά είχαν δυναμώσει την πολιτική διάθεση του πάπα της Ρώμης να προβάλλεται από τη Δύση ως μόνος εκφραστής της δογματικής ορθότητας.

Η τάση της πολιτικής αυτοδιάθεσης του πάπα ήταν εμφανής στην ανάπτυξη μιας δαιδαλώδους πολιτικής και θρησκευτικής διπλωματίας με τα κράτη της Δύσης, Φράγκους, Βησιγότθους, Λογγοβάρδους, στην οποία το Βυζάντιο είχε το ρόλο του θεατή. Ετσι, ενώ τα δογματικά ζητήματα είχαν γίνει μέσον πίεσης της μορφωμένης αριστοκρατίας και του κλήρου της πρωτεύουσας προς την κεντρική ε-

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΑ ΗΛΙΚΤΑ

1. Η Σύνοδος της Χαλκηδόνας (450-457 μ.Χ.) υπό την προεδρία του αυτοκράτορα Μαρκιανού, σε μικρόγραφο (Μονή Βατοπεδίου, Άγιον Όρος).
2. Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος, ο οποίος παρενέβη σε δογματικά θέματα, όπως ο μονοθελητισμός. Πίνακας του Lambertini

ξουσία, δημιουργώντας κλίμα καχυποψίας στις πεποιθήσεις των μελών της βυζαντινής κοινωνίας, οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες έπρεπε επί πλέον να θέσουν φραγμούς στην τάση αυτοτέλειας της Δύσης και να επιβάλουν μέτρα, για να συγκρατήσουν την ολοένα και πιο έκδηλη τάση του πάπα της Ρώμης να αναμειγνύεται στις πολιτικές υποθέσεις. Η έκδοση διαταγμάτων (ηδίκτων) σκόπευε να ανακόψει αυτές τις τάσεις της Δύσης και υιοθετήθηκε από όλους τους αυτοκράτορες του 7ου αιώνα ως πολιτική τακτική για την αντιμετώπιση των δραστηριοτήτων της. Τα διατάγματα αυτά εκδόθηκαν από τον **Ηράκλειο** και τους διαδόχους του, **Κωνσταντία Β΄** και **Κωνσταντίνο Δ΄**, και αναρτήθηκαν στην Αγία Σοφία, ενώ στάλθηκαν σε Ανατολή και Δύση μέσω επιλεκτικών νεαρών μελών της Συγκλήτου, όπως οι στρατηλάτες **Ευστάθιος** και **Φίλιππος**. Η έκδοσή τους εξέφραζε τη θεμελιώδη επιδίωξη της ενοποίησης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, σε ένα επίσημο πλαίσιο υπό την εποπτεία του αυτοκράτορα. Η πολιτική αυτή των αυτοκρατορικών παρεμβάσεων με ήδικτα για τα δογματικά ζητήματα, όπως ήταν η «Έκθεση» (638) του Ηρακλείου, στηλιτεύθηκε αρχικά στη Ρώμη και στη συνέχεια οδήγησε σε κάθεται ρήξεις με την Κωνσταντινούπολη. Με την έκδοση της «Έκθεσης» εισάγονταν ο μονοθελητισμός ως νεοτερίζουσα απόκλιση της χαλκηδόνιας διατύπωσης περί των φύσεων του Χριστού, πράγμα

ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΚΑ ΔΟΓΜΑΤΑ

3. Ο μαρτυρικός ακρωτηριασμός του Μαξίμου του Ομολογητή μπροστά στον αυτοκράτορα Κώνσταντα Β'. Μικρόγραφο από το «Χρονικό του Κωνσταντίνου Μανασή» (Βιβλιοθήκη Βατικανού)

που οδήγησε στην απόρριψή της από τους πάπες της Ρώμης.

Οι αντιδράσεις των ορθοδόξων στη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη διογκώθηκαν, όταν λίγο αργότερα ο Κώνστας Β' απαγόρευσε με τον «Τύπο» (648) οποιαδήποτε συζήτηση περί φύσεων, θελημάτων και ενεργειών του Χριστού. Την απόλυτη αυτή διατύπωση σε έναν υπέρτατο νόμο του κράτους είχε προκαλέσει η ανάγκη να περιοριστεί εκ νέου η ανεξέλεγκτη δραστηριότητα της Ρώμης και η παρέμβαση των ορθοδόξων περί της καθαρότητας των πεποιθήσεων στην Κωνσταντινούπολη και την Ανατολή. Σε αυτόν το φρονηματισμό όσων παρεξέκλιναν από την Ορθοδοξία απέβλεπαν οι ανταλλαγές επιστολών από τον Μαξίμο τον Ομολογητή και τους μαθητές του με εκκλησιαστικούς παράγοντες και οι αλληπάλληλες εκδόσεις των έργων του **Ιωάννη Μόσχου** και των επιστολών του **Σωφρονίου Ιεροσολύμων**. Η διάδοση αυτών των έργων στη Δύση είναι ενδεικτική της υπερβολικής τάσης να ελέγχονται με εξαιρετική ακρίβεια οι ορθόδοξες διατυπώσεις και οι ανάλογες συμπεριφορές, η οποία φαίνεται ότι δεν είχε σταματήσει, αλλά αντίθετα είχε αναζωπυρωθεί μετά την «Εκθεση». Την πόλωση, που είχε δημιουργηθεί με τον έλεγχο των πεποιθήσεων στη βυζαντινή κοινωνία, αντανάκλα η επιχειρηματολογία που ανέπτυξε το δικαστήριο, το οποίο έκρινε και καταδίκασε τον Μαξίμο τον Ομολογητή ως υπαίτιο κοινωνικών αναστατώσεων. Ο πατριάρχης και εκ προσώπου του αυτοκράτορα Κώνσταντος Β', **Επιφάνιος**, κατά τη διεξαγωγή της

σους επέταση της αδιαλλαξίας από την «Εκθεση» του Ηρακλείου στον «Τύπο» του Κώνσταντος Β', η οποία ήταν ευδιάκριτη στην απαγόρευση των συζητήσεων και στην αυστηρότητα των ποινών. Στον «Τύπο» επαναφέρονταν μάλιστα διατάξεις τις οποίες προέβλεπε το ιουστινιάνειο δίκαιο για τους αιρετικούς. Οι ιερωμένοι παραβάτες του «Τύπου» έχαναν το αξίωμά τους, εκδιώκονταν και αφορίζονταν, όπως και οι κοσμικοί αξιωματούχοι, ενώ οι α-

Με διατάγματα (ήδικτα) προσπάθησαν οι αυτοκράτορες να εμποδίσουν τον πάπα της Ρώμης να αναμιγνύεται στις πολιτικές υποθέσεις

δικαστικής εξέτασης του Μαξίμου του Ομολογητού, χαρακτήρισε την αυτοκρατορική παρέμβαση στα δογματικά θέματα ως *οικονομία* *ἵνα μὴ βλαβῶσιν οἱ λαοὶ ταῖς τοιαύταις λεπτομέρεια φωναῖς*. Σύμφωνα με τους κατηγορούς του Μαξίμου, η προσήλωση στη *λεπτομέρεια* και ο έλεγχος της δογματικής ορθότητας απέβαιναν σε βάρος της κρατικής συνοχής και συνδέονταν με τις αποσχιστικές τάσεις, που είχαν εκφράσει στη Δύση Βυζαντινοί στρατιωτικοί αξιωματούχοι, όπως ο έξαρχος της Καρχηδόνας, **Γρηγόριος**.

Τα μέτρα που προέβλεπαν αυτά τα αυτοκρατορικά ήδικτα είναι ενδεικτικά της αντίδρασης σε αυτές τις συζητήσεις περί Ορθοδοξίας τον 7ο αιώνα. Αν μάλιστα τα εξετάσουμε μεμονωμένα θα εντοπί-

φανείς καταδικάζονταν σε δημεύσεις και αικίες (Βασανιστήρια). Η σύγκρουση με τους ορθοδόξους, που εκπροσωπούνται στις πηγές από τα επιφανή μέλη της Συγκλήτου και του κλήρου, δεν περιορίστηκε στην εφαρμογή των κυρώσεων του «Τύπου», τις οποίες υπέστη, πέρα από τον Μάξιμο τον Ομολογητή, και ο πάπας **Μαρτίνος** ως πρωτεργάτης της Συνόδου του Λατερανού (649), αλλά δημιούργησαν περαιτέρω την ανάγκη για ανταπόδοση του πλήγ-

ματος απ' ευθείας στη Δύση. Η Σύνοδος του Λατερανού είχε συγκεντρώσει κληρικούς από ολόκληρη τη Δύση, οι οποίοι αναθεμάτισαν τον «Τύπο» και τους πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως που είχαν ανεχθεί το μονοθελητισμό, ενώ με εγκύκλιο επιστολή ο πάπας Μαρτίνος απευθύνθηκε σε ολόκληρη την οικουμένη ως ο μόνος αυθεντικός εγγυητής της Ορθοδοξίας των πέντε Οικουμενικών Συνόδων.

Η δυναμικότερη απάντηση στην άρνηση της Δύσης να συμμορφωθεί με τα αυτοκρατορικά κελεύσματα ήταν η μεγαλειώδης ναυτική εκστρατεία του Κωνσταντίνου Β' στην Ιταλία και η πάταξη των αντιδράσεων στην κοιτίδα τους, η οποία τροφοδοτούσε ιδεολογικά και στήριζε επί πλέον τους πολιτικούς του αντιπάλους υλικά, με την ομαλή λειτουργία των νομισματοκοπειών και τη ναυτική υπεροχή των στόλων της. Αυτή η στρατιωτική επέμβαση στη Δύση ήταν πάντως μοιραίο να υπονομευθεί από την ανεπαρκή ανανέωσή της σε δυνάμεις και την ανηλεή εναντίωση των αντιπάλων της, οι οποίοι δεν πολεμούσαν με τα όπλα αλλά κατέφευγαν σε μοναστήρια και ανέμεναν, μετά την πολυετή παραμονή του Κωνσταντίνου στη Σικελία, τη φθορά και τη δυσάρεσκεια στα στρατεύματα. Αυτοί οι στρατοί των Ανατολικών και των Αρμενιακών, που είχαν ακολουθήσει τον Κωνσταντίνο Β' στην Ιταλία, είχαν μόλις συγκροτηθεί στις επαρχίες της Μικράς Ασίας και ήταν ενισχυμένοι αριθμητικά απέναντι στην ή-

4. Ο δολοφονηθείς αυτοκράτορας του Βυζαντίου Κωνσταντίνος Β' σε μικρόγραφο (14ος αιώνας) του Ζωνάρα (Βιβλιοθήκη Estense, Μόντενα).
5. Ο πρωτεργάτης της Συνόδου του Λατερανού (6), πάπας Μαρτίνος εδιδώθη επίσης από τον Κωνσταντίνο Β'

Η δυναμικότερη απάντηση στην άρνηση της Δύσης να συμμορφωθεί ήταν η ναυτική εκστρατεία του Κωνσταντίνου Β' στην Ιταλία

δη περιορισμένη συγκληπική τάξη. Η δράση τους δεν ήταν ωστόσο ικανή να ανατρέψει τις ιστορικές συνθήκες, που επέτρεπαν την επιρροή του πάπα στη Δύση και την αναγνώριση των ηγεμόνων της με τις δικές του και μόνο ευλογίες. Πάντως, ακόμη και μετά τη δολοφονία του Κωνσταντίνου Β', τα στρατεύματα αυτά παρέμεναν πιστά στα κελεύσματά του και διεκδικούσαν δυναμικά τα αιτήματά τους, όπως έδειξαν οι εξεγέρσεις τους, οι οποίες επακολούθησαν της επιστροφής τους στην Ανατολή μετά την αποχώρησή τους από τη Σικελία (668).

Η καταστολή των εξεγέρσεων των θεματικών στρατιών και η τιμωρία των επιφανών Αρμενίων στρατηγών του Κωνσταντίνου Β' από τον Κωνσταντίνο Δ', οι οποίοι είχαν υπηρετήσει πιστά τη σκληρή

7. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ' με έγγραφο για εκκλησιαστικά pronόμια. Ψηφιδωτό από τον Άγιο Απολλινάριο της Κλάσης στη Ραβένα

πολιτική απέναντι στην Ορθοδοξία, έκανε πλέον δυνατή τη συμβίωση Βυζαντίου και Δύσης *έν γαλήνη καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει*. Φαίνεται μάλιστα πως ο Κωνσταντίνος Δ' με την κατάπιξη των στρατιωτικών εξεγέρσεων σκόπευε στην αναβίωση της συμμαχίας με τη Δύση και τον πάπα, συγκαλώντας μια Οικουμενική Σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη και μάλιστα την τελευταία σε αυτή της τη διάσταση. Με την *ένωση τῶν ἐκκλησιῶν*, η οποία πανηγυρίστηκε από τη Σύγκλητο και τον κλήρο της πρωτεύουσας (Θεοφ., 359, 28), αναβαθμίστηκε ο ρόλος των δυτικών Εκκλησιῶν, ενώ φάνηκε επι πλέον ότι υπήρχε η πρόθεση να υποταχθούν στις βουλές του πάπα Ρώμης ακόμη και τα μεγάλα Πατριαρχεία της Ανατολής. Στην πραγματικότητα, η θριαμβολογία της Στ' Οικουμενικής Συνόδου θα πρέπει να αφορούσε σε μεγαλύτερο βαθμό την επικράτηση της συγκλητικής ορθόδοξης τάξης της Κωνσταντινούπολης πάνω στις διεκδικήσεις των βυζαντινῶν επαρχιῶν, η οποία επιτεύχθηκε με βοήθεια από τη Δύση. Η οικουμενική έκφραση αυτής της νίκης της Ορθοδοξίας αποτυπώθηκε στις εικονογραφημένες παραστάσεις της Συνόδου στο Μίλιον της Κωνσταντινούπολης, αλλά και στο ναό του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη, κάνοντας φανερή την κοινή αποδοχή αυτής της στροφής της βυζαντινῆς αυτοκρατορικής πολιτικῆς απέναντι στην Ορθοδοξία στη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη. Ο «Τύπος», ο οποίος είχε υποβληθεί *ἐπ' ἀνατροπῇ τῶν*

Στις διαρκείς εκκλησιαστικές και πολιτικές επεμβάσεις από τη Δύση επιχειρήθηκε να τεθούν περιορισμοί με την Πενδέκτη

πατριῶν δογμάτων (ACO, 2, 1, 194, 20), αποτελούσε πλέον ένα ανομολόγητο παρελθόν και αποκαταστάθηκε στα Πρακτικά της Στ' Οικουμενικής Συνόδου με την προσήλωση στον *τύπον τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως* (ACO, 2, 2, 2, 112, 7).

Στο ἥδικο της Στ' Οικουμενικής Συνόδου, το οποίο εκδόθηκε στο όνομα του ευσεβέστατου και ειρηνικού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ' και απευθυνόταν στο φιλόχριστο λαό της πρωτεύουσας, μαζί με τις πολύπλοκες και μακροσκελείς δογματικές διατυπώσεις, επανήλθαν και οι αυστηρές ποινές, όπως ακριβώς ίσχυαν στον «Τύπο». Με την αποκατάσταση της χαλκηδόνιας Ορθοδοξίας τα ίδια ακριβώς μέτρα καταστολής στρέφονταν πλέον ενάντια στους μονοθελητές. Αν ο «Τύπος» είχε περιορίσει τη φιλοδυτική αριστοκρατία και τον κλήρο, το ἥδικο του Κωνσταντίνου Δ' τους ενίσχυε, αγνο-

ώντας τις συνέπειες του παραγκωνισμού των νέων θεματικών θεσμών, όπως τον επιθυμούσαν οι αρχαιοπρεπείς κοινωνικές δυνάμεις σε Δύση και Ανατολή. Οι συγκρούσεις αυτές φαίνεται να αποκτούν την πιο αιματηρή εκδοχή τους στην Κωνσταντινούπολη, με την κατάπιξη των αντιδράσεων των καβαλλαρικών θεμάτων που είχαν κρατηθεί έξω από τις εργασίες της Στ' Οικουμενικής Συνόδου.

Οι δυναμικές διεκδικήσεις των θεμάτων φαίνεται όμως ότι αποτελούσαν μια πιεστική πραγματικότητα για τη βυζαντινή πρωτεύουσα, όπως απηχούν οι συνεχείς εναλλαγές των αυτοκρατόρων ανάμεσα στις δύο βασιλείες του Ιουστινιανού Β'. Οι αντίρροπες δυνάμεις σε αυτήν την ανοδική πορεία του μικρασιατικού στρατού εξακολούθησαν να ενισχύονται από τη Δύση. Στις διαρκείς εκκλησιαστικές και πολιτικές επεμβάσεις από τη Δύση επιχειρήθηκε να τεθούν περιορισμοί με μια νέα σύνοδο.

7

Η σύνοδος αυτή ονομάστηκε Πενθέκτη (φθιν. 691) και συγκλήθηκε από το ρινότμητο αυτοκράτορα Ιουστινιανό Β', ο οποίος έδειξε και αυτός έντονο ενδιαφέρον για τα εκκλησιαστικά πράγματα (Τρωϊάνος, Πενθέκτη, 6). Τα πρακτικά της αποτελούν μια συλλογή κανόνων για την εκκλησιαστική συμπεριφορά λαού και κλήρου, ενώ οι διατυπώσεις των αποστολικών διατάξεων και των αποφάσεων των προηγούμενων οικουμενικών συνόδων προτάσσονται με συντομία σε σχέση με τις μακρήγορες αναλύσεις της Σί' Οικουμενικής Συνόδου. Με την Πενθέκτη επιχειρούνταν και πάλι η υποταγή της Δύσης αυτή τη φορά σε ένα αυστηρό ορθόδοξο πλαίσιο λειτουργιών της Εκκλησίας. Στο πνεύμα αυτό εντάσσεται και η καινοτομία του Ιουστινιανού Β' να εκδώσει νόμισμα με την εικόνα του Χριστού και τη λατινόγλωσση επιγραφή *Justinianus Servus Christi*. Ετσι, για πρώτη φορά η υιοθέτηση μιας ορθόδοξης απεικόνισης και μια θεολογική καταδήλωση στα λατινικά πρόβαλαν από κοινού την Ορθοδοξία του αυτοκράτορα. Η ορθόδοξη αυτή δήλωση δεν έγινε δεκτή από τη Δύση, όπως και τα πρακτικά της Πενθέκτης. Ο πάπας, καταφεύγοντας για προστασία στη φρουρά της Ρώμης, απέρριψε οποιαδήποτε σχέση με το Βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος είχε προσπαθήσει μέσω της Ορθοδοξίας να τον υποτάξει. Τις ίδιες αντιδράσεις γνώρισε και στην Κωνσταντινούπολη ο Ιουστινιανός Β', αφού εκθρονίστηκε δύο φορές, επιβιώνοντας με την ποιμή της ρινότμησης την πρώτη, εξ αιτίας των συναισθημάτων φιλανθρωπίας και φιλίας που έτρεφε ο ορθόδοξος αυτοκράτορας **Λεόντιος** (695-698) προς το φιλοαριστοκράτη και ορθόδοξο πατέρα του, Κωνσταντίνο Δ', και γνωρίζοντας τραγικό τέλος το 711 από τη σύσσωμη αντίδραση της αριστοκρατίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chr. Walter, *L' iconographie des conciles dans la tradition byzantine*, Παρίσι 1970.
- J.L. Van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I bis Johannes VI (610-715)*, *Geschichte der Griechischen Patriarchen von Konstantinopel 4* (*Enzyklopädie der Byzantinistik 24*), Αμστερνταμ 1972.
- J. M. Sansterre, *Les moines grecs et orientaux à Rome aux époques byzantine et carolingienne*, Βρυξέλλες 1980, I-II.
- Τ.Κ. Λουγγής, *Δοκίμιο, για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγομένων «Σκοτεινών Αιώνων» (602-867)*, Αθήνα 1985, 1-103 [= *Σύμμεικτα* 6 (1985), 139-222].
- Σπ. Τρωϊάνος, *Η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος και το νομοθετικό της έργο*, Αθήνα 1992.
- M. Kaplan, *La Chrétienté Byzantine du début du VIIe siècle au milieu du XIe siècle*, Παρίσι 1997.
- Fr. Winkelmann, *Der monenergetisch-monotheletische Streit*, *Berliner Byzantinische Studien 6*, Frankfurt am Main 2001.

8

8. Νόμισμα του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β' του Ρινότμητου, ο οποίος συγκάλεσε την Πενθέκτη Σύνοδο το 691 μ.Χ.